

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

FAKR VE GİNÂ TERİMLERİ ÇERÇEVESİNDE MÂTURÎDÎ'NİN ZÜHD ANLAYIŞI

Mehmet Necmeddin BARDAKÇI¹

ÖZET

İslâm düşüncesinin IX-X. Yüzyıllarda yetiştirdiği seçkin mütefekkirlerden İmam Maturîdî (ö.333/944), Hanefî mezhebinin 3-4. kuşak âlimlerinden biridir. Maturîdî, Kur'an'ın statik ve donuk bir mesaj olmayıp dinamik, buhranlar arasında sıkışıp kalan insanlığın problemlerine çözüm getiren ilahi bir kelam olduğunu göstermede önemli bir çığır açmıştır. Vahyin yanı sıra akıl ve hür düşünceye büyük değer vermiş, hayat tarzı olarak zühd ve takvayı benimsemiştir.

Mâturîdî, fakirliğin ve zenginliğin (fakr ve gınâ) bir imtihan olduğunu belirterek bunlardan birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olamayacağını vurgulamıştır. Fakirin sabırla, zenginin şükürle imtihan edildiğini belirtmiştir. Fakir olduğu için isyan etmeyerek sabırla hareket eden ile sahip olduğu zenginliğin şükrünü sadakalarla ve iyiliklerle yerine getiren kişi arasında fazilet açısından bir fark olmadığını ifade etmiştir. Mâturîdî, gınâ'nın fakrdan üstün olduğunu savunan bir kimsenin darlığı ve sıkıntıyı şer ve kötülük, genişlik ve nimet bolluğunu da hayır şeklinde anlayacağını, bunun da Kur'an'ın ruhuna uymayacağını dile getirmiştir. Fakr'ın gınâdan üstünlüğünü iddia eden kişiye de zenginin sahip olduğu malı infak ederek, nimeti paylaşarak bu fazilete ortak olabileceğini hatırlatarak uyarmıştır. Dolayısıyla ona göre bunlardan birinin üstünlüğünü savunmak boş sözdür.

Mâturîdî'ye göre zühd, ikiye ayrılır. Birincisi dünyada rızık kazanmak ve refah düzeyini yükseltmek için gerekli çalışmayı terk etmektir. İkincisi ise, elindeki mal ve mülkü başkalarının ihtiyacı için harcamak, diğerkâmlık ve îsâr çerçevesinde muhtaçları kendine tercih etmektir. İkinci zühd yaklaşımını benimseyen Mâturîdî, Kur'an'da dünyayı dünya için istemenin kötülendiğini, dünyayı ahiret için istemenin ise övüldüğünü vurgulayarak zühdün dünya ve içindekilerden üstün olduğunu belirtmiştir. Dünyada zühd hayatı yaşamayı lüks ve refah içinde yaşamaktan daha üstün ve daha hayırlı kabul etmekle birlikte mütekaşşif ve mütezehhidlerden bir kısmı diyerek yapmacık tavır sergileyen, zâhid ve sûfî olmadıkları halde onların giysisini giyerek sözde sûfî görünen zümreleri tenkit etmiştir. Duası makbul, dini ilimlerde üstün bir konumu bulunan Mâturîdî, Hz. Peygamber (sav) tarafından tercih edilen ve âlimin temel özelliği olan yaşanabilir zühdü davranış biçimi olarak seçmiştir.

THE ASCETISM CONCEPTION OF MATURIDI WITHIN THE TERMS OF POVERTY (FAQR) AND RICHNESS (GINA)

Abstract

Imam Maturidi (d.333/944) was among the distinguished thinkers of Islamic thought of ninth and tenth centuries, and also one of the third-fourth generation scholars of Hanafi School. Maturidi marked a significant era by showing that Qur'an is not a static and dull message, rather a dynamic divine word, solving problems of humanity trapped in depression. He valued mind and free thought greatly in addition to revelation and he also adopted asceticism and taqwa as a lifestyle.

Maturidi mentioned that poverty and richness (*faqr* and *gina*) are exams by emphasizing one of them cannot be superior to other. He stated that poor is examined by patience and rich is examined by gratitude and there is no difference in terms of virtue between the poor who acts with patience and the rich who shows his gratitude with benefaction and goodness. Maturidi expressed that someone who defends richness is superior to poverty would understand distress as evil and wickedness, and possessions as benevolence.

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi-Isparta

However, this would be against to the spirit of Qur'an. He also warned people who claim poorness is superior to the richness by reminding that rich could share his wealth and possessions as a virtuous. Hence, defending superiority of one of these is an empty word for him.

According to Maturidi, asceticism is divided into two. The first one is the abandoning required work in order to earn a livelihood in the world and increase the level of welfare. And the second one is, spending possessions and properties in order to supply the needs of others, and preferring indigents instead of himself within the frame of generosity and altruism. Adopting the second approach, Maturidi stated that asceticism is preceded than the world and its contents. He emphasized desiring world for the world is dispraised and desiring world for the after death is praised in the Qur'an. According to him living with asceticism is more beneficent than living in luxury and prosperity. He criticized the so-called Sufi societies posing as some of the explorers and prayerful and wearing the clothes of ascetics and Sufis. Having acceptable prayers and a superior position in the religious disciplines, Maturidi, choosed livable asceticism as a behavioral pattern which is a basic parameter for a scholar and preferred by The Prophet.

Giriş

İslâm tasavvuf düşüncesinde nefsin arzularına engel olma gayesiyle dünya nimetlerine tavır alınmıştır. Nefsin kalp üzerindeki baskısını azaltarak arzu ve şehvetleri frenleyebilmek, mal ve mülkü ahireti elde etme amacı doğrultusunda kullanabilmek için dünyayı küçümseyip kötüleme tercih edilmiştir. Dünyanın mutlak anlamda kötü olmadığı kabul edilmekle birlikte dünyaya sahip olmanın insanı kibir ve böbürlenmeye sevk ederek Allah'a muhtaç olmayı unutturabileceği ihtimali dikkate alınarak zühd ve fakr benimsenmiştir.

Tasavvuf terimleri arasında ilk ortaya çıkan kavramlardan biri zühddür. Dünya sevgisini gönle sokmama anlamı yaygın olan zühd ve zehâde kelimeleri Arapça Z-H-D (ز-ه-د) kökünden olup, dünyaya rağbet etmemek, ilgisiz olmak anlamları taşımaktadır.² Sözlüklerde temel olarak bir şeyin azlığını ifade eden zühdün³ başlangıcında olan kimseye henüz dünyaya arzulu olup, nefsiyle mücâhede ettiği için mütezehhid denilmektedir.⁴ Zira dini anlamıyla "tezehhede" kelimesi taabbud/ kulluk yapmak demektir.⁵ Şakîk-i Belhî (ö.194/810), zâhidin davranışlarıyla, mütezehhidin ise amelden çok sözüyle zühd içinde olduğunu belirterek⁶ aralarındaki farka dikkat çekmiştir.

Zühd kavramının İslâm ile ilişkisini sağlayacak deliller, ya Kur'an'da yer alan dünya ve dünyevî hazlar, dünya hayatı, mal, mülk, evlat gibi insanı şımartarak yanlış yöne sevk edebilecek dünyevî imkânlar hakkındaki negatif yargılardan elde edilmekte⁷ ya da bazı

² Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, tahkik: el-Mahzumi-es-Samarrai, Tahran 1432, c. II, s. 767; Cevheri, *es-Sihah*, Kahire 1982, c. II, s. 481; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, tahkik: Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebellah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Kahire ts, c. III, s. 1876-1877; el-Cürçani, Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991, s. 108. Zühd kavramının, menşei ve tanımları ve hadis külliyatındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma, Ankara 2005.

³ İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, tahkik: A. M. Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, c. III, s. 30; el-A'şâ, Meymûn b. Kays, *Divan*, tahkik: Muhammed Hüseyin, tarih ve yer yok, s. 75. Tasavvufta yaygın kullanılan ismi-i fail kalıbındaki zâhid kelimesi türev olarak *Kitabu'l-Ayn*, *es-Sihah* ve *Mekayisi'l-Luga* gibi ilk sözlüklerde geçmemektedir. Teşekkül devresi sonrasına ait *Lisanu'l-Arab* ve *Kamusu'l-Muhit* gibi kaynaklarda bulunmaktadır. Zühd terimi hakkında ayrıca bkz. Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, s. 133 vd.

⁴ Abdullah b. Mubarek, *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekaik*, tahkik: Habiburrahman 'Azamî, Beyrut ts, çeviren. Âdil Teymur, İstanbul 1992, s. 9.

⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, c. II, s. 767; İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, c. III, s. 30; Cevheri, *es-Sihah*, c. II, s. 481; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 1876-1877.

⁶ Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi Ilmi't-Tasavvuf*, Mısır 1966; 2. Baskı Beyrut-Dımaşk 1995; *Kuşeyri Risalesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 3. Baskı İstanbul 1991. s. 16-17.

⁷ Bkz. Âli İmrân 3/185; Nisâ 4/77; Enâm 6/32; Tevbe 9/38; Ra'd 13/26; Ankebût 29/64; Muhammed 47/36; Hadid 57/20

hadislerdeki dünyayı küçümseyen ifadelerden⁸ çıkarılmaktadır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Yusuf suresinin 20. ayetinde Yusuf'u az bir pahaya satan kardeşler için; “وَكَاثُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ” *onlar onun hakkında zâhidlerden/ önem vermeyenlerden idi*” tanımlaması yapılırken kullanılan “z-h-d” kelimesinin anlamı dini bağlamdan uzak ticari bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Zühd teriminin dini alandaki örneklerine hadis rivayetlerinde rastlanmaktadır. Bu bağlamda “*insanların en üstünü azla yetinen mümin kişidir*”⁹ ve “*Gerçek zühd, kulun Allah Teâlâ'nın katındakilere kendi elindeki maldan daha fazla güvenmesi ve başına gelen bir musibetin sevabına bakıp onun kalmasını gitmesinden daha fazla istemesidir*”¹⁰ hadisleri örnek verilebilir. Buradaki ifadelere göre zühd ehlinin dünya hırsının azalması, halkın elindeki şeylere tamah etmemesi, Allah'ın verdiği razı olması zühd olmaktadır. “*Kim Rabbini tanır, onu sever, kim dünya'yı tanır, onda zahitlik yapar. Mümin ancak gaflet halinde eğlence yapar, düşünmesi halinde üzüntü duyar*”¹¹ hadisinde zühd, eğlenceden uzak durmak ve hüzün anlamıyla dikkat çekmektedir.

Fakr ve miskin terimlerinin de zühd terimiyle yakın bir anlam örgüsü vardır. Bunlardan fakr (ف-ق-ر) kelimesi fakir olmak, malı gitmek, muhtaç olmak, yoksulluk çekmek, ihtiyaç duymak, felâket, düşünce ve hırs gibi anlamlara gelmektedir.¹² İbn Sîde'ye göre fakir, ailesinin geçimini yeterli düzeyde sağlayamayan kişidir.¹³ Miskîn kavramının türediği S-K-N (سكن) kökünde hareketsizlik, sükûnet, susmak anlamları bulunmaktadır. Rüzgârın dinmesi, yağmurun durması ve öfkenin yatışması bu bağlamda örnek verilir.¹⁴ İbn Manzûr'un da belirttiği gibi, Miskîn ile fakir aynı anlamda kullanılmakla birlikte küçük farklarla birbirinden ayrılmaktadır. Ona göre, hiçbir şeyi olmayan veya geçinecek kadar malı bulunmayan yoksul anlamına gelen miskîn fakirden daha muhtaçtır.¹⁵

Kur'an'daki ifadeye göre fakir, kendisini Allah'a adayan, açlığından dolayı yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen, iffetinden dolayı dilenmediği için insanların durumunu bilemediği, hatta zengin sandığı, ancak yüzüne bakıldığında açlığın pençesinde kıvrıldığı anlaşılabilen kişidir.¹⁶ Kur'an'da miskîn ve çoğulu mesâkîn kelimesinin geçtiği ayetlerin büyük çoğunluğunda bu kelime “yoksulun yiyeceği”¹⁷ şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla miskîn, yiyeceği bulunmayan kişi olmaktadır. Miskîn kelimesinin çoğulu olan mesâkîn ise Kur'an'da genellikle akraba ve yetimlerle birlikte kullanılmıştır.¹⁸ Kehf suresi 80. ayetinde miskînlerin çalışarak rızıklarını kazandıkları ifade edilmektedir. Dolayısıyla miskîn ve mesâkîn terimleri yoksul ve muhtaç kimseleri tasvir etmekte ve fakir kelimesiyle yoksulluk ortak paydasında buluşmaktadır. Bununla birlikte zekâtın verileceği ilk iki sınıfın fakirler ve miskînler olduğu belirtilen Tevbe suresi 60. ayetindeki sıralamayı dikkate aldığımızda İbn Manzûr'un aksine fakirin konumunun miskînden daha aşağı, daha yoksul olduğu neticesi çıkmaktadır.

Bir terim genellikle zıddı ile daha iyi anlaşılır. Bu bakımdan fakr ve zühd terimlerinin zıddı olan gınâ kelimesine de değinmek gerekir. Sözlükte Ğ-N-Y (غ-ن-ي), zengin olmak,

⁸ Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 143 vd.

⁹ İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, c. III, s. 30; Celaluddin es-Suyûtî, *el-Camiu's-Sağîr*, Mısır ts., 5. Baskı, c. I, s. 51.

¹⁰ Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992, Zühd, 29.

¹¹ Abdullah b. Mubarek, *Kitabu'z-Zuhd ve'r-Rekâik*, s. 69 (No: 209).

¹² Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, c. III, s. 1408.

¹³ İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, c. V, s. 3444.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, c. II, s. 838.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, c. V, s. 3444. Bir yerde durmak, ikamet etmek ve ıstırahın son bulması “sekene” kelimesiyle tanımlanmaktadır. Sakinliği ve kalp huzurunu ifade eden sekine kelimesi ise sözlüklerde vakar anlamında kullanılmaktadır. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, c. III, s. 2052.

¹⁶ Bakara 2/273.

¹⁷ Bakara 2/184; Mâide 5/89, 95; Mücâdile 58/4; Hâkka 69/34; Müddessir 74/44; İnsan 76/8; Fecri 89/18; Beled 90/14-16; Mâûn 107/3.

¹⁸ Bakara 2/83, 177, 215; Nisâ 4/8, 36; Enfâl 8/41; Tevbe 9/60; Nûr 24/22; Haşr 59/7.

ihtiyacı olmamak, yeterli olmak, yüksek makam sahibi olmak anlamlarına gelir.¹⁹ Başkasına muhtaç olmamayı ve zenginliği ifade eden gınâ kelimesinde ihtiyacı olmamak, yaşamak, evde ikamet etmek anlamları da bulunur.²⁰ Kur'an'da ganî kelimesi Allah'ın bütün hazinelerin sahibi ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan mutlak zengin olduğunu vurgulayan bir sıfatı olarak geçmektedir.²¹ Yüce Allah kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını vurgulayarak insanların kendilerine verilen nimetlerle sanki her şeyin sahibi imiş gibi davranarak böbürlenmemesi ve mallarının zekâtını fakirlere ve muhtaçlara vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Allah insanlardan fakirlere sadaka vermelerini isterken kendisi için bir şey istememektedir. Sadaka verip vermemekle insan Allah'a her hangi bir fayda veya zarar vermemektedir. Çünkü Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Sadakanın faydası kişinin kendisinedir. Dolayısıyla Yüce Allah insana yaptığı yardımların kendisine faydası olduğu bilinciyle hareket etmesini öğütlemektedir.

Yaratılması başkasının elinde olan insan ne kadar zengin olursa olsun, kendi kendisine yeterli bir varlık değildir. Ancak insan sahip olduğu zenginlik ve çevresindekilerin tahrikiyle yalancı bir gurura kapılarak ben Allah'tan zenginim diyebilmekte,²² Firavun ve Kârûn²³ gibi kibirlenerek ilahlık iddiasında bulunabilmektedir. Bu duruma düşmekten kurtulmanın çaresi insanın kendisinin acizliğinin ve Allah'a muhtaçlığının farkına varmasıdır. Teşekkür devri sûfilere bu farkındalığı kazananlar arasında ilk akla gelenlerdir.

1. Mâturîdî Devrinde Yaşayan Sûfilere Göre Zühd, Fakr ve Gınâ

Sûfilere göre zühd, Allah'a daha yakın olabilmek gayesiyle dünyaya ve nimetlerine tavır almak, dünyayı ve içindekileri terketmektir. Bu terk ya kalben ya da gerçek anlamda olmak üzere iki şekilde anlaşılmıştır. Nitekim Şakîk-i Belhî'ye (ö.194/810) göre zühd dünyayı tümüyle terketmektir. Rızık kazanmak düşüncesiyle çalışmak/kesb zühde aykırı olup tevekküle manidir.²⁴ Şakîk'in bu yaklaşımını tenkit eden Muhâsibî'ye (ö.243/857) göre, zühd dünyadan, dünyanın lezzet ve şehvetlerinden yüz çevirmektir.²⁵ Sıdkın neticesinde ulaşılan bir hâl olan zühd, dünya ve lezzetlerini terk etmeyi, kalp ve organları dini prensipler çerçevesinde korumayı, yararsız şeyleri bırakmayı ve anlayışı Hak yolunda kullanmayı gerektirir.²⁶ Çünkü zühd, kalpte dünyaya değer vermemektir.²⁷ Dolayısıyla dünya malını biriktirip onunla övünmek, makâm ve mansıp için kullanmak, fakirlik korkusuyla mal depolamak kötü bir davranıştır. Ancak kendi ihtiyaçlarını gidermek ve dini korumak için olan bir dünyalık, mal ve mülk zühde zarar vermez.²⁸

Yahya b. Muâz'a (ö.258/872) göre, zühdün gerçekleşmesi arzuları ve hırsı terk etmeye bağlıdır.²⁹ Adaleti ayakta tutan ve hakikati ortaya çıkaran zühdün ibadet ve ilimle tamamlanacağını belirten Yahya b. Muâz, bunlardan birinin eksikliğinin zühdün tam anlamıyla gerçekleşmesine engel olacağını ifade eder. Çünkü zühd, ibadet ve ilim bir elbise

¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, c. III, s. 294. Şarkı söylemek anlamındaki ğannâ ve mûsikî, şarkı anlamındaki el-ğinnâ kelimeleri de aynı kökten gelmektedir. Mûsikînin zengin çevrelerde, medenî yerlerde yaygın olduğu, mûsikî ile zenginliğin ve muhtaç olmamanın ilişkisi bilinmektedir.

²⁰ Cevherî, *es-Sıhah*, c. VI, s. 2449; İbn Faris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, c. IV, s. 397-398.

²¹ Bakara 2/263, 267; Âli İmrân 3/97; Enâm 6/133; Yunus 10/64; İbrahim 14/8; Hac 22/64.

²² Âli İmrân 3/181.

²³ Kasas 28/76.

²⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şeribe, 3. Baskı, Kahire 1986, s. 64; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ*, Beyrut 1988, c. VIII, s. 69; Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 1991, s. 269; Abdurraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye Fi Terâcimi's-Sâdâti's-Süfiyye*, tahkik: Abdülhamid Sâlih Himdân, el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, Kahire ts., c. I, s. 222.

²⁵ Hâris el-Muhâsibî, *Kitâbu'l-Kasd ve'r-Rücu' illallah (el-Vesâyâ içerisinde)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 238-239.

²⁶ Muhâsibî, *el-Kasd*, s. 293.

²⁷ Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire 2001, c. II, s. 840.

²⁸ Muhâsibî, *el-Kasd*, s. 249.

²⁹ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, c. II, s. 825-826.

gibidir. Bu durumda zühd elbisenin çözüğü, ibadet argacı, ilim ise dokumasıdır. Bu üçünden birinin eksikliği ile nasıl elbise olmuyorsa, zühd, ibadet ve ilimden birinin noksanlığı ile de âhîret işleri tamam olmaz.³⁰ Yahya b. Muâz'a göre, zühd varlık ve yokluk, yolculuk ve ikamet, izzet ve zillet, övme ve yerme, zenginlik ve fakirlik karşısında halin değişmemesini gerektirir. İbadet ve gayret zühdsüz yapılırsa semeresi olmaz.³¹ Ona göre zâhidin bulduğu azığı, giydiği elbisesi, içinde barındığı yer evi, hali de vaktidir. Yani zâhid ibnû'l-vakttir.³² Zühdü sahip olunan şeyi cömertçe harcayabilmek olarak gören Yahya b. Muâz, Allah rızası için amel etmeyenlerin, tamahsız söz söylemeyenlerin ve lider olma arzusu ile konuşanların zühdün hakikatine ulaşamayacaklarını belirtir.³³

Cüneyd-i Bağdadî'ye (ö.297/909) göre zühd, elde malın kalpte mal sahibi olma arzusunun olmamasıdır.³⁴ Zühdün çalışmaya engel olmadığını Bağdat'taki küçük dükkânında cam şişe ticareti yaparak gösteren Cüneyd, zühdü dünyayı küçük görmek ve kalpteki tesirini silmek olarak anlar.³⁵ Ona göre zühdün bir zahir birde bâtın anlamı vardır. Zühdün zahiri, elde mal bulundurmaya hoş karşılamamak, kaybedileni aramayı terk etmektir. Bâtın zühd ise, kalpte dünya ile ilgili arzu ve isteğin kaybolmasıdır. Bunu gerçekleştiren kişiye Allah ahirete hazırlanmayı, kalbiyle ona bakmayı rızık olarak verir.³⁶ Neticede el kârda gönül yârda olur.

Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896), zühdü sünnete tabi olmanın bir şartı olarak görür.³⁷ Dolayısıyla zühd, dünyayı imar etmekle birlikte ona esir olmamaktır. Ebu Bekir Şiblî (ö.334/946), zühdü Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmek şeklinde tanımlar.³⁸ İbn Haffîf (ö.371/981) ise zühdü, kalpten sebep fikrini sürüp çıkarmak, elleri mal ve mülkten silkelemek olarak anlar. İbn Haffîf'e göre zühdün alâmeti, sahip olunan bir şey elden çıktığı zaman rahatlamaktır.³⁹ Yani mal sahibi olmakla olmamak arasında bir fark görmemektir. Çünkü kalpte dünyaya karşı bir ilgi kalmamıştır.

Ebû Tâlib Mekkî (ö.386/996), fakirliğin ve zühdün Hz. Peygamber'in tercihi, bütün peygamberlerin şiarı ve sahabe ile sûfilerin yolu olduğunu belirterek dünyaya karşı zühd yapanların kalplerinde hikmet pınarlarının akacağını ifade eder.⁴⁰ Mekkî'ye göre, yiyecek ve giysi gibi dünya nimetlerine rağbet etmenin temelinde yakîn zayıflığı bulunmaktadır. İnsan dünya ile kastedilenin ne olduğunu anlamadan zühdü kavrayamaz. Dünyayı öğrenmenin en kısa yolu Kur'an'a bakmaktır. Yüce Allah "*İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler gibi nefsin arzuları süslendi. Fakat bunlar dünya hayatının geçici kazancıdır*"⁴¹ "*Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir övünme, mal ve evlatta çokluk yarışından ibarettir*"⁴² ayetlerinde dünya hayatının nelerden meydana geldiğini açıklamıştır. Mekkî, Allah'ın shehevî arzulara düşkünlüğü çekicilik olarak nitelediğini belirterek bir şeye aşırı düşkünlük dünya olduğuna göre temel ihtiyaç maddelerinin dünya olmadığını, dolayısıyla zühdün emeli kısa tutmak ve ölüme hazırlıklı olmak şeklinde tanımlanabileceğini belirtir.⁴³ Ona göre, dünyada devamlı kalmayı istemek dünya sayılınca, dünyada kalma arzusunu kalpten söküp çıkarmak, nefsin

³⁰ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 811.

³¹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 799.

³² Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 844.

³³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 254-255.

³⁴ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 109; Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma' fi'l-İlmi't-Tasavvuf*, Matbaatü's-Saâde, Kahire 1960; *el-Luma'*, *İslâm Tasavvufu*, çeviren: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 72; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 254.

³⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 255.

³⁶ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 845.

³⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 820, 838.

³⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 255.

³⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 254.

⁴⁰ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 680-682.

⁴¹ Âli İmrân 3/14.

⁴² Hadîd 57/20.

⁴³ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 702-706.

hevâsına muhalefet etmek, günahlardan ve haramdan korunmak ve ebedî olan ahiret hayatını arzu etmek de zühd olmaktadır.⁴⁴

Zühdü tercih eden sûfiler, fakirliği ve miskînliği peygamberliğin özelliği olarak değerlendirip övmüşlerdir. Nitekim Bîşr-i Hâfî'ye (ö.227/842) göre, fakr makamların en faziletlisidir. Dolayısıyla ölünceye kadar fakirlikte kararlı olmalıdır. Zünnûn-ı Mısırî'nin (ö.245/859) de belirttiği gibi, kulun fakirlikten korkması Allah'ın kuluna gazaplanma sebebidir.⁴⁵ Muhâsibî, Allah'ın kendisi için fakrı tercih ettiği bir kimsenin zenginliği istemesinin Allah'ı gazaplandıracağını, Allah'ın kendisi için zenginliği tercih ettiği bir kimsenin de fakrı istemesinin kendisine zulüm olduğunu belirterek Zünnûn ile benzer düşünceleri paylaşır. Bütün bunların mârifet eksikliğinden kaynaklandığını ve verilen nimete şükürden bir kaçış olduğunu ifade eden Muhâsibî'ye göre, ne zenginim imanımı fakr, ne de fakirin imanını zenginlik ıslah edip düzeltebilir.⁴⁶ Muhâsibî bu düşünceleri ile fitrat ve karakterin insanın temel unsuru olduğunu ve tabiatı değiştirmenin zorluğunu belirterek özellikle bu konularda değişiklik yapmaya çalışmanın boşa kürek çekmek olduğunu ifade etmiştir.

Yahya b. Muaz'a göre fakr, tüm sebepleri yok edip Allah'tan başkasına muhtaç olmamak ve O'na itimat etmemektir.⁴⁷ Cüneyd-i Bağdadî, iftikâr ve istiğnâ hallerinin birbirini tamamlayan iki hal olduğunu ve aralarında bir üstünlük olmadığını belirterek fukarânın yalnız kaldıkları sırada Allah'ın haklarına riayet etmelerinin gerekli olduğunu vurgular.⁴⁸ Kulun Mevlâ'ya karşı iftikâr halinde bulunmasını Allah'a yaklaştıran şeylerin başında gören Ebû Hafs Haddâd (ö.269/874), bir kimsenin almaktan çok vermeyi arzu etmedikçe fakir adına layık olmadığını belirtir. Cömertliğin zenginlikten yoksula değil fakirin zengine vermesi olduğunu vurgular.⁴⁹ İbrahim b. Havvâs'a (ö.291/904) göre fakr, bir şeref elbisesi olup peygamberlerin, sâlihlerin ve muttakilerin tercihidir. Fakr, müminin günahına kefarettir, Allah'ın dostlarına istediği dereceleri elde etmesini sağlayan bir ikramıdır.⁵⁰

Fakr ve zühdü tercih eden insanlar olarak bilinen sûfiler arasında fakr ile gınâ/zenginlik arasında karşılaştırmalar da yapılmıştır. Nitekim mal ve mülke sahip olmamayı benimseyenlerin yanı sıra mal sevgisini gönle sokmadıkça dünyalık şeylerin zararı olmadığını savunanlar da vardır. Hâris el-Muhâsibî, Yahya b. Muâz, Ahmed b. Ebî'l-Havârî (ö.246/860), Ruveym b. Ahmed (ö.303/915) ve İbn Atâ (ö.309 veya 311/921 veya 923) gibi bir kısım sûfiler gınânın Yüce Allah'ın sıfatı olduğunu ve onunla vasıflanmanın önemini belirterek gınâyı fakrdan üstün görmüşlerdir. Bunlara göre, gınâdan kasıt nimeti verene vasıl olmak, O'nunla vuslatı gerçekleştirmektir. Yani, Allah ile gınâ halini yaşamaktır. Ebû Saîd Ebû'l-Hayr'ın (ö.440/1049) ifade ettiği gibi, "Fakr Allah ile ganî olmaktır." Ganî/zengin ismi Hak için hakiki, insanlar için mecaz olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte dostlukta aynı sıfatların paylaşılması daha uygundur.⁵¹

Hz. Peygamber'in fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceklerini müjdelemesi,⁵² ve kendisinin fakir bir hayatı tercih etmesi sûfilerin çoğunluğunda fakrın gınâdan üstün olduğu kanaatini oluşturmuştur. Çünkü onlara göre fakr, evliyanın şiarı, seçkinlerin zîneti, enbiyânın ve muttakilerin tercih ettiği bir haslettir. Nitekim Bîşr-i Hâfî fakrı makamların en faziletlisi olarak değerlendirmiş, Ebû Hafs Haddâd, Allah'ın huzuruna fakirlikten daha üstün bir sıfatla çıkılamayacağını ifade etmiştir.⁵³ Fakrın gınâdan üstün olduğunu belirten Hucvirî

⁴⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, c. II, s. 708.

⁴⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 442.

⁴⁶ Hâris el-Muhâsibî, *Risâletül-Müstersidîn*, Dârü's-Selâm, 5. Baskı Kahire 1983, s. 86.

⁴⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 441.

⁴⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 442.

⁴⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 444, 446.

⁵⁰ Serrâc, *el-Luma'*, s. 74.

⁵¹ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (*Hakikat Bilgisi*), hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları 1. Baskı, İstanbul 1982, s. 101-103.

⁵² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 440.

⁵³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 443.

de, gınâyı Hakk'a layık bir sıfat, fakrı ise kula layık bir sıfat olarak anlamıştır. Dolayısıyla gınânın halka, fakrın da Hakk'a verilmesi uygun değildir. Kulun mecaz da olsa zenginliği Allah'ın verdiği nimetlere bağlıdır. Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah kula verdiği nimetleri geri alırsa ihtiyaç hali meydana gelir ki bu da fakrdır.⁵⁴

Fakr veya gınânın üstünlüğünü savunan her iki taraf kendi düşüncelerinin doğruluğunu, diğerinin yanlışlığını ileri sürmektedir. Ancak bu konuda Kuşeyrî'nin de belirttiği gibi bir orta yol bulmak mümkündür. Bu da kulun Hakk'ın kendisi için seçtiği fakr ya da gınâya rıza göstermesidir.⁵⁵ Fakir sabrederek, zengin de şükrederek Allah'ın rızasını kazanabilir. Zira övülen fakr, kalpte mâsivânın bulunmamasıdır. Yerilen gınâ ise kalbin mâsivâ ile meşgul olmasıdır. Allah sevgisi kalbe yerleştikten sonra ne fakrın gınâya, ne de gınânın fakra üstünlüğü kalır. Fakir, serveti olmayan değil, muradı, hırs ve arzusu olmayandır ki bu aynı zamanda ganîdir. Şiblî'nin de vurguladığı gibi,⁵⁶ fakir Allah'ı bulmadan hiçbir şeyle zenginleşmez. Çünkü fakirin muradı sadece Allah'tır. O'nu bulmak ise en büyük zenginliktir. Allah'ı bulmak, mâsivâdan tamamen yüz çevirmekle mümkündür.

2. Mâtûrîdî'nin Düşünce Sisteminde Fakr ve Gınâ

Hanefî mezhebinin yetiştirdiği 3-4. kuşak âlimlerden biri olan Maturîdî (ö.333/944), Abbasîler devrinde merkezi otoritenin gücünün zayıfladığı, çok çeşitli fikir ve inançların toplumu tehdit etmeye başladığı bir ortamda yaşamıştır. Hür düşünceye büyük değer veren Mâtûrîdî, dini ve felsefi ilimlerde söz sahibi bir âlim olarak fikrî, itikadî ve ilmî alanlarda kurduğu sistemle Orta Asya Müslüman Türk toplumunun zihniyet yapılanmasında öncü role sahiptir. İslâm düşüncesinin ve Hanefîliğin Mâverâünnehir ve Türkistan'da yayılmasında önemli görevler üslenmiştir. Dini ihya ve Kur'an'ın anlaşılması yolunda gayret eden Maturîdî, her zaman ve her yerde gerçeği arayıp doğruyu desteklemiş, hakikati araştırmış, ince manaları ve derin hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kur'an'ı merkeze alarak akıl ile nakil arasını uzlaştırıp objektif ve analizci bir yöntemle dinî problemleri çözmüştür. Tıpkı Hâris el-Muhâsibî gibi⁵⁷ Kur'an'a tazim ederek okuyup anlamayı prensip edinmiş ve Kur'an'dan anladıklarını *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsirinde ortaya koymuştur. Bu eserde Kur'an'ın statik ve donuk bir mesaj olmayıp dinamik, zamanla birlikte akan, buhranlar arasında sıkışıp kalan insanlığın problemlerine çözüm getiren ilahi bir kelim olduğunu göstermiştir.

Kelam, tefsir, fıkıh ve mezhepler tarihi alanlarındaki çalışmaları ile tanınan Maturîdî'nin zühd ve tasavvufî yönü ile ilgili bazı kayıtlara da rastlanmaktadır. Bu bağlamda hakkında nakledilen az sayıda menkıbeler, kerâmetler ve rüyalar ile Semerkand'daki Deşt Ribatı'nda Hızır ile görüşüp duasını alması ve yaptığı duaların makbul olması zikredilebilir. Maturîdî'nin *Te'vilât*'ta takvâ konusunu açıklarken⁵⁸ yaptığı yorumlarda onun tasavvuf hakkındaki düşüncelerinin ipuçları görülebilir. Necmeddin Nesefî (ö.537/1142), Mâtûrîdî'nin Semerkand'da Ribât-ı Deşt'te Hızır'ı gördüğünü ve duasını aldığını, onun hakkında *Kudvetü'l-Ferîkayn* (iki grubun lideri) tabirini kullanarak⁵⁹ muhtemelen Maturîdî'nin hem zâhir hem de bâtin ilimlerindeki derecesini anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Mâtûrîdî'nin hakikat ilmi ile rızıklandırıldığını⁶⁰ belirterek onun zühdle ilmi kendi şahsında bütünleştirdiğini kaydetmiştir. Bu ifadeler onun herkes tarafından örnek alınabilecek bir düzeyde âlim ve ârif olduğunu göstermektedir. Arkadaşı Hakîm es-Semerkandî'nin zâhid ve sûfî olarak nitelendirilip zühd ve özellikle takvâyâ ulaşma yolları konularında verdiği tasavvufî bir

⁵⁴ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 101-103.

⁵⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 445-446.

⁵⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 105-106.

⁵⁷ Hâris el-Muhâsibî, *Mâiyyetü'l-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, tahkik: Huseyin el-Kuvvetli, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971, s. 304, 307

⁵⁸ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, hazırlayan: Ali Haydar Ulusuoy, İstanbul 2008, c. II, s. 419-423; c. IV, s. 140-141, 289; c. VII, s. 181; c. XV, s. 205-206, 222-223, 231-232, 263-264.

⁵⁹ Necmeddin Nesefî, *el-Kand fi Ulemâi Semerkand*, tahkik: Yusuf el-Hâdî, Tahran 1999, s. 141, 262.

⁶⁰ Nesefî, *el-Kand fi Ulemâi Semerkand*, s. 425.

mahiyet arzeden bilgiler⁶¹ ile kendisinin son derece müttakî bir âlim olduğunu vurgulayan ifadelere rağmen Mâtürîdî'nin tasavvufla ilgili eserlerde yer almaması onun keşf ve ilhamı bilgi vasıtası olarak kabul etmeyişi⁶² ile ilgili olabilir.

Bir kelim âlimi olan Mâtürîdî, dönemindeki İsmâilî ve Karmatîlerin Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den üstün gören düşüncelerini⁶³ ve faaliyetlerini bilmektedir. Ayrıca Hucvirî ile özellikle takipçilerinden Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö.493/1100) sözünü ettiği velâyeti nübüvveteye tafdil eden bazı sûfilerin hulûlî, bâtinî ve karmatî düşünceleri hatırlatan söz ve davranışlarından⁶⁴ haberdardır. Hucvirî'ye göre sûfiler Muhâsibiye, Kassâriye, Tayfuriye, Cüneydiye, Nûriye, Sehliye, Hakîmiye, Harrâziye, Hafifiye, Seyyâriye, Hallâciye ve Hulmâniye olmak üzere on iki fırkaya ayrılmıştır. Bunlardan hülûl ve ittihadı savunan, velâyeti nübüvvetten üstün gören Hallâciye ve Hulmâniye batıl fırkalar⁶⁵ Pezdevî'ye göre ise, sûfiler de itikadi bölünmeler yaşayan kelamcılar gibi on fırkaya ayrılmışlar, bunlardan biri hariç diğerleri sapıtılmışlardır. Pezdevî'nin sapkın olarak nitelendirdiği fırkalar Hubbiye, Evliyâiye, İbâhiye, Hulûliye, Vâkıfiye, Hûriye, Mütecâhile, Mütekâsile, Nûriyye-i İlhamiye'dir.⁶⁶ Ebû'l-Mutî' en-Nesefî'nin (ö.318/930) de belirttiği gibi bunlardan Cebriye'nin bir kolu olan Hubbiye mensupları⁶⁷ Allah'ın bir kulu sevdiğinde ondan sorumluluğu kaldıracağını iddia ederler. Evliyâiye mensupları velînin nebîden üstün olduğunu savunurlar. Kadim İran dinlerinden Mazdekizm'in etkilediği İbâhiye mensupları bütün mal, mülk ve kadınların ortak kullanılacağını iddia ederler. Vâkıfiye Allah'ı bilmenin ve tanımının imkânsız olduğunu, marifetten acizliğin marifet olduğunu iddia ederler. Birbirlerinden çok küçük farklarla ayrılan Hulûliye, Hûriye ve Mütecâhile mensupları mûsikî eşliğinde zevk ve safa içerisinde rakederek sakalı bitmemiş parlak genç erkeklere ilgi duyar ve livatayı meşru sayarlar. Mütekâsile fırkası çalışıp kazanmayı ve evlenmeyi terkederler, rızık konusunda helal haram ayrımı yapmazlar ve hanlarda tembel tembel oturup asalak bir hayatı tercih ederler. Dini hükümlerin tümünü inkâr eden Karmatîlerden bir alt fırka olan Nûriye-i İlhamiye mensupları, "Kalbim, Rabbinden bana şunu söyledi" diyerek şeriatı Allah ile kullar arasındaki engeller olarak nitelendirip bunlardan yüz çevirmedikçe imanın kemâle ermeyeceğini savunurlar.⁶⁸ Pezdevî'nin saydığı bu grupların büyük çoğunluğunu Râfizîlerin alt kollarından olan Bâtinî ve Karmatî fırkaları oluşturmaktadır.

Ömrünü bu ve benzeri sapkın fırka mensupları ve İslâm'ın diğer düşmanları ile entelektüel seviyede mücadele içerisinde geçiren Mâtürîdî, sûfiler arasındaki bu tür sapkınlıklardan ötürü tasavvuf zümrelerine karşı mesafeli durmuştur. Ancak kurumsal olarak tasavvufa karşı olumlu ya da olumsuz sözlerine rastlayamadığımız Mâtürîdî, mütekaşşife olarak isimlendirdiği tasavvufun hakikatinden çok şekline bağlı sözde sûfleri sert bir şekilde tenkit etmiştir. Bununla birlikte tasavvufun terminolojisi içerisinde önemli yer tutan zühd, fakr, verâ ve takvâyî içselleştiren Mâtürîdî'nin hayat tarzı hakkındaki bilgiler dikkatle incelendiğinde sünnî sûfî zümreler tarafından insanı ahlâkî kemâle ulaştırmak gayesiyle yapılan davranışları benimsediği görülür. Bunun en çarpıcı örnekleri Kur'an-ı Kerim'de geçen bu terimler hakkında açıklamalarda bulunduğu *Te'vilâtu'l-Kur'an*'da yer almaktadır.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. II, 419-423; Şükrü Özen, "Mâtürîdî, *DİA*, c. XXVIII, s. 148.

⁶² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, çeviren: Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2014, s. 45.

⁶³ Ali Avcu, "Tasavvuf Bâtînlilik İlişkisi", *İslâm Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Araştırmalar*, editör: M. Necmeddin Bardakçı, Isparta 2017, s. 197-200.

⁶⁴ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 356-357.

⁶⁵ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 281-389. Hucvirî'nin Hallâciye ismini verdiği fırka İbâhîlerle irtibatı olan Karmatîlerin Rey davetçisi Halef Hallâc'a (ö.286/899) nispet edilir. Hallâc-ı Mansûr'un Karmatîlik ile organik bir bağı bulunmamaktadır. İkisinin ortak yönü meslekleridir. Avcu, *Tasavvuf Bâtînlilik İlişkisi*, s. 193.

⁶⁶ Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, tahkik: Hans Peter Lins, Kahire 1963, s. 253-254; *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çeviren: Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988, s. 363-364.

⁶⁷ Ebû'l Mutî' en-Nesefî, *er-Red alâ Ehlî'l-Bidai ve'l-Ahvâi'd-Dâleti*, tahkik: Seyit Bahçıvan, Konya 2013, s. 217.

⁶⁸ el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 254-256; *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 364-366.

Mâtûrîdî, Hz. Peygamber tarafından tercih edilen ve âlimin temel özelliği olan yaşanabilir zühd ve takvâyı hayatına düstur edinmiştir. Zenginlik ve fakirliğin bir imtihan olduğunu belirterek bunlardan birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olmadığını vurgulamıştır. Mâtûrîdî'ye göre fakir darlık, sıkıntı ve sabırla, zengin ise genişlik, selamet ve şükürle imtihan edilmektedir. Fakirliğinden dolayı isyan etmeyerek sabırla hareket eden ile sahip olduğu zenginliğin şükrünü sadakalarla ve iyiliklerle yerine getiren kişi arasında fazilet açısından bir fark yoktur. Mâtûrîdî, gınâ'nın fakirden üstün olduğunu savunan bir kimsenin darlığı ve sıkıntıyı şer ve kötülük, genişlik ve nimet bolluğunu da hayır şeklinde anlayacağını, bunun da Kur'an'ın ruhuna uymayacağını dile getirmiştir. Fakr'ın gınâdan üstünlüğünü iddia eden kişiye de zenginlikte sahip olduğu malı infak ederek, nimeti paylaşarak bu fazilete ortak olabileceğini hatırlatarak uyarmıştır.⁶⁹ Dolayısıyla bunlardan birinin üstünlüğünü savunmak boş sözdür. O. bu düşünceleriyle Muhâsibî ile benzer kanaatleri paylaşmaktadır.

Mâtûrîdî, mutlak anlamda zenginlik ile fakirliğin eşit olduğunu ifade etmesine rağmen, “*Kâfirlerden bir kısmını faydalandığımız şeylerde sakın gözün kalmasın*”⁷⁰ ayetindeki hitabın fakrın zenginlikten üstünlüğüne delil olduğunu belirtir.⁷¹ Ona göre dünyanın süsüne aldananları zehirlediği düşüncesiyle ondan uzak duran zühd yapmıştır. Dünyanın ziynetine iştahla bakan kimse dünyanın aldaticılığına kanmıştır. Mâtûrîdî, Resûlullah'ın (sav) gözlerini dünya malına ve zenginlere dikmemesini, benim de böyle malım olsun düşüncesine kapılmadan fakrı tercih etmesini fakrın gınâdan üstünlüğüne delil getirir. Aynı şekilde dünyanın aldaticılığına kanmadan zühd hayatı yaşamının dünyadan dünya için bir şeyler almaktan daha hayırlı olduğunu vurgular. Dolayısıyla dünyada zühd yapmak, dünyanın bir imtihan olarak verilen helal nimetlerinden yemeyi terketmek, helal olan nimetlerinden yemekten daha hayırlıdır.⁷² Allah Resûlüne kâfirlerin malına göz dikmemesini, onları arzu etmemesini, onların bu nimetlerin kıymetini bilmedikleri için şükretmemeleri sebebiyle cezalandırılacaklarını hatırlatmaktadır. Eğer zenginlik üstün olsaydı böyle bir nehiy söz konusu olmazdı. Resûlullah'ın fakirliği tercih edip zühd hayatı yaşaması fakrın gınâdan üstünlüğünün en büyük delilidir.

Mâtûrîdî'ye göre, Allah rızık dilediğine bol, dilediğine az verir. Allah'ın ikramları ve ihsanları kişinin dindarlığı ile ilgili değildir. Rızık çok verdiği kişinin iyi ve sâlih, ibadetlerinde devamlı olmasını ve katında üstün bir mevkide bulunmasını şart koşmaz. Az rızık verdiği kişinin de eşkıya, câni ve günahkâr olması gerekmez. Bu bir imtihan olduğuna göre muttaki bir mümin fakirlik içinde kıvranırken, birçok insana dünyayı zindan eden bir zalim müreffeh bir hayat sürebilir.⁷³ Önemli olan fakirliğin ve zenginliğin bir imtihan olduğu gerçeğini kabullenerek hallerin değişebileceğini düşünüp her an Allah'a olan muhtaçlığın farkındalığını yakalayabilmektir.⁷⁴

İnsanı gurur ve kibre, inat ve şımarıklığa sevkeden bir zenginliğin tehlikelerine dikkat çeken Mâtûrîdî, zenginlerin kendilerini Allah'ın dostları gördüklerini ve kıyamet günü de ayrıcalığa sahip olacaklarını zannederek haddi aştıklarını belirtmektedir.⁷⁵ Onların durumunu şeytanın Hz. Âdem ve Havva'ya yaklaşırken dost görünüp felakete sürüklenme çabasına benzeten Mâtûrîdî,⁷⁶ özellikle güç zehirlenmesine yol açan, ferdin düşüncesini bulandıran dünya nimetlerine karşı dikkatli olmak gerektiği üzerinde durmaktadır. Bir insanın dünya nimetlerine zararlarından ve sakıncalı durumlarından korunarak ibret nazarıyla bakmasının dışında onlara dünya için sahip olma düşüncesiyle yaklaşmasını tasvip etmemektedir. İnsanın

⁶⁹ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IX, s. 251; c. XI, s. 436-437.

⁷⁰ Hicr /88.

⁷¹ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VIII, s. 61.

⁷² Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IX, s. 250.

⁷³ Hz. Musa, Firavun'un sahip olduğu mallarla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Ya Rabbî! Gerçekten Sen Firavun'a ve ileri gelenlerine dünya hayatında bir ziynet, haşmet ve nice mallar verdin. Ya Rabbî! Yolundan saptırsınlar diye mi?*” Yunus 10/88.

⁷⁴ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XII, s. 352

⁷⁵ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XI, s. 432-433.

⁷⁶ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XII, s. 16.

zihnini ve kalbini kirleten dünya arzusunu, sahip olduğu dünya nimetleriyle böbürlenerek başkalarına tepeden bakmayı hoş karşılamamaktadır.⁷⁷ Zira “*Mal ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. Bâkî kalacak sâlih ameller ise, Rabbinin katında sevap olarak da umut olarak da daha hayırlıdır.*”⁷⁸ İnsanların dünyadaki amaçları dünyanın süsü olan çok mala ve çocuğa sahip olmaktır. Ancak bunlar geçici ve fanidir. Bu dünyada amacı iyilik ve ahiretin güzelliği olan kimse ise, “sübhanellâh”, “elhamdülillâh”, “lâ ilâhe illallah”, “lâ havle velâ kuvvete illâ billâh” gibi zikirler ile beş vakit namaz gibi faydası bâkî olan ibadetleri ve insanların ihtiyaçlarını gidermek, hasta ziyareti ve cenazeye katılma gibi sosyal içerikli sâlih amelleri tercih eder.⁷⁹

Mâturîdî’ye göre gınâ, asıl olarak bir şeye muhtaç olmamak, hiçbir şeyin kendisine engel olmadığı anlamına gelmektedir.⁸⁰ el-Ganî, gerçek anlamda hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, kendisine fayda sağlama, kendisi için bir zararı uzaklaştırma söz konusu olmayan, kendisine muhtaç olanların ihtiyaçlarını karşılayan Yüce Allah’tır. İnsan ne kadar zengin, ne kadar güçlü olsa da Allah’a muhtaçtır. Çünkü varlığa gelmesi ile helak edilmesi Allah’ın iradesine bağlıdır. İnsanın gücüne güvenerek yaptığı yanlışlar aleyhine delil olur ve bunların karşılığını mutlaka görür. Allah’tan başka putları tanı edinenler de Allah’a muhtaç olduklarını unutmamalıdır. Dolayısıyla ister zengin ister fakir olsun bütün insanlar kendilerine yeterli olmadıkları için muhtaç ve fakirdirler ve Allah dilerse onları yok edip yeni bir nesli yaratabilir. Bu da Allah’ın el-Ganî isminin bir gereğidir.⁸¹

Mal ve mülkün fayda ve zararı görecelidir. Tevhidi kabul etmiş, şirkten uzak, ihlaslı, kalb-i selîm sahibi birine mal ve çocukları faydalı iken; nefsinin peşinde koşan, şeytanın isteklerini yerine getiren biri için zararlıdır. Hadislerde geçen *sadaka-i câriye*,⁸² tanımına bakıldığında sâlih evlat ve yararlı işlerde harcanan mal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçlara uygun olmayan evlat ve mal kıyamette insana fayda yerine zarar verecektir.⁸³ Bu durumda insanın Allah’ın verdiği nimetlerin şükürünü yerine getirmesi gerekir. Üstünlük ve yücelik bu nimetlere sahip olmakta ve bunlarla günah işlemekte değil, bu nimetlerle Allah’a itaat ve ibadettedir. Allah’a karşı yaptığı isyanları Allah’ın örtmesinden dolayı kul Allah’a teşekkür etmelidir. Çünkü Allah katında en değerli olan takvâca en üstün olandır.⁸⁴ Bununla birlikte Allah’ın insanların ibadetine ve şükürüne muhtaç olmadığı bilinmelidir.⁸⁵

Mâturîdî’ye göre, zenginlik, genişlik, sağlık ve selâmet Allah’ın insana verdiği nimetlerdir ve bunları kötölemek uygun değildir. Zira Hz. Âdem ile Havva’nın sahip olduğu nimetleri vurgulayan Bakara 35. ayet mütekaşşif ve mütezehhid denilen bazı sözde sûfiler tarafından dile getirilen güzel nimetlerin haram olduğu şeklindeki kanaatlere bir cevaptır.⁸⁶ Çünkü bu ayetteki yasaklama başka bir nimeti îsar, haramlık sebebi veya bir hastalığa sebep olması ihtimalinden dolayıdır. Bu bakımdan o, sözde sûfilerin iyi ve güzel nimetler ile ziyetini haram olarak değerlendiren yaklaşımlarını reddetmektedir.⁸⁷ Mâturîdî, “*Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı güzel şeyleri haram kılmayın. Şüphesiz Allah aşırı gidenleri sevmez.*”⁸⁸ “*De ki: Allah’ın kulları için çıkardığı ziyetini ve temiz/hoş rızıkları kim haram*

⁷⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. IX, s. 250.

⁷⁸ Kehf 18/46.

⁷⁹ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. IX, s. 63-64.

⁸⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XI, s. 248.

⁸¹ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XII, s. 28.

⁸² Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992, Vasiyet, 14; Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 46.

⁸³ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XI, s. 248.

⁸⁴ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XII, s. 15.

⁸⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XIV, s. 369. Maturîdî’nin şükür hakkındaki düşünceleri için bkz. Osman Oral, “Maturîdî’de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, *Mütefekkir, AÜİF Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4, Aralık 2015, s. 343-362.

⁸⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. I, s. 171.

⁸⁷ Maturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. I, s. 90-91.

⁸⁸ Mâide 5/87.

etmiş?”⁸⁹ ayetlerinden hareketle Allah'ın helal kıldıklarını haram sayan sözde sofuları tenkit etmektedir. Çünkü onlar, Allah'ın helal olarak yarattığı birçok şeyi yemeyi yasaklayarak helali haram saymaktadırlar. Ona göre, Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helal saymakla helal kıldığı bir şeyi haram kılmak arasında hiçbir fark yoktur.⁹⁰ Eğer Allah'ın helal kıldığı bir nimeti haram kılmak mümkün olsaydı, Hz. Peygamber hanımlarından bazısının gönlünü almak düşüncesiyle helal olan bir şeyi kendisine yasakladığında⁹¹ Allah'ın itabına maruz kalmazdı.

Mâtûrîdî, birçok dünya malına sahip olmanın kibirlenip büyüklük taslamaya ve başkalarını küçümsemeye sebep olabileceği endişesiyle kendisinden daha zengin olanlara imrenerek bakmayı doğru bulmamaktadır. Ona göre zenginlerin lüks ve refah içindeki hayatları ne kadar çekici olsa ve insanın hoşuna gitse de onlara göz dikmemek gerekir. Âhîret için bir azık olan dünyaya sadece yaratılış amacına uygun olarak onu imar ve ondan faydalanmak ve ahiret için kullanmak düşüncesiyle yaklaşmalıdır.

4. Mâtûrîdî'ye Göre Zühd

Mâtûrîdî'ye göre, dünya insanın imar etmesi gereken ve kemâlî elde ederek âhîret mutluluğunu sağladığı yerdir. Medeniyet tasavvuru açısından oldukça önemli olan bu yaklaşıma göre dünya mutlak anlamda kötülenmemekte ve ahireti kazanma yolunda bir nimet olarak vurgulanmaktadır. Dünya hayatının ve sahip olduğu dünyalıkların insanı Allah'ı ve ahireti anmaktan alıkoymaması ve hayırlı şeyleri unutturmaması gerektiğini belirten Mâtûrîdî'ye göre, aslında dünya hiç kimseyi gurur ve kibre yöneltmez. Aynı şekilde dünya ahiret için bir azık ve ona ulaşma vasıtası olduğunda bir oyun ve eğlence olmaktan çıkar. Ancak insanoğlu dünyanın bu gerçekliğini unutarak ya da görmezlikten gelerek onu amaç haline getirmekte ve dünyadan ayrılmayacağı düşüncesiyle hareket etmektedir. Dünyada yaşar ve ölürüz mantığıyla hareket ederek hiçbir sınır tanımadan şehvetlerinin esiri olarak yaşayan insan dünyayı nefsi için isteyerek aldanmaktadır.⁹² Bu, bir nur ve hidayet kaynağı olan Kur'an'ın, saygı ve teslimiyetle bakan müminlerin imanını artırmasına rağmen ondan yüz çeviren kâfirlerin körlüğünü artırmasına benzemektedir. Bu yüzden dünya ve içindekiler amacı dışında kullanılırsa oyun ve eğlence olarak isimlendirilip kötülenmektedir. Şükrü yerine getirildiğinde yaratılış gayesine uygun kullanıldığı için güzel nimet kabul edilen dünya nimetleri, amacı dışında kullanıldığında aldatıcı bir oyun ve eğlence olmaktadır.⁹³ Dünyanın fani, nimetlerinin geçici, ahiretin baki oluşu dikkate alındığında dünya bir oyun ve eğlence olarak kabul edilebilir.

Mâtûrîdî'ye göre dünyanın zahir ve bâtın olmak üzere iki anlamı vardır. Dünyanın zahirî manası, ona baş gözüyle bakanın gurura kapılmasıdır. Bâtınî manası ise, ona ibret nazarıyla bakıp ders almaktır. Dünyanın zahiri, onun süsü ve ziynetidir. Bâtını ise, sürekli değiştiğini fark ederek dünyanın fânî, ahiretin bâkî olduğu gerçeğini kabullenmektir.⁹⁴ Dolayısıyla dünyada geçici olarak verilen nimetler yerine âhîretteki daha değerli ve bâkî olan nimetleri elde etmeye çalışmak zühd olmaktadır.

Mâtûrîdî'ye göre zühd, iki şekilde gerçekleşir. Birincisi dünyada rızık kazanmak ve refah düzeyini yükseltmek gayesiyle yapılan çalışmayı terk etmektir. Nimet paylaşımında başkasını kendisine tercih etmek, helal ve temiz olan bir şeyi haram kılmadan terkederek sıkıntı ve darlığı seçmektir. İkincisi, elindeki mal ve mülkü başkalarının ihtiyacı için harcamak, muhtaçları kendisine tercih etmektir. Yine burada dikkat edilecek en önemli husus

⁸⁹ A'râf suresi 7/32.

⁹⁰ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 290.

⁹¹ Tahrim 66/1-3, Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XV, s. 247 vd.

⁹² Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIV, s. 357-358.

⁹³ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XII, s. 13-14; Sami Şekeroğlu, "Mâtûrîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı", *Harran ÜİF Dergisi*, yıl:14, sayı: 22, Temmuz Aralık 2009, s. 58-59.

⁹⁴ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. V, s. 217.

helal ve temiz olan şeyleri haram saymamaktır.⁹⁵ Mâtürîdî, Zuhruf suresi 33. ayeti ile Duhâ suresi 4. ayetinin dünyada zühd yapmanın önemini vurguladığını belirtir.⁹⁶ Zuhruf suresi 33. ayette Yüce Allah, insanların tümünün, özellikle zayıf imanlı müminlerin doğru yoldan ayrılıp sapkınlığa düşme ihtimali olmasaydı kâfirlerin evlerinin muhteşem bir mimari ile yapılarak tezyin edileceğini ve âhirette kendilerine hiçbir nimet verilmeyeceğini, dolayısıyla dünya nimetlerine iltifat etmemek gerektiğini hatırlatmaktadır. Kâfirlere dünya nimetlerini yasaklamamış fakat müminleri dünyanın aldatıcılığına karşı ikaz etmiştir. Bu da zühdün gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde Allah'ın cömertliğinin sadece müminlere has olmadığı, ister inansın ister inanmasın herkesin Allah'ın lütfuna mazhar olabileceği, rızıkları verenin Allah olduğu gerçeğini dikkatlere sunmaktadır.⁹⁷

Mâtürîdî'ye göre, insanlardan bir kısmı dünya nimetlerini tercih edip toplayan ve ihtiyaç hâsıl olduğunda azık edinenler; bir kısmı ise, Allah'ın haklarını eda etmede ve en güzel örnek olan Resûlü'ne uymada eksiklik olur endişesiyle zühd yapanlardır. Bir de dünyayı ve içindeki nimetleri küçümseyerek terk edenler vardır ki bunlar dünyanın niçin yaratıldığını bilmeyen cahillerdir.⁹⁸ Dünyayı dünya ve başkası için isteyen yerilirken dünyayı kendisi için ahirete bir azık olarak isteyen ile dünyada zühd yapan ise övülmüştür. Allah Resûlü'nün "*dünya sevgisi bütün hataların başıdır*"⁹⁹ hadisi, dünyayı yaratılış amacının dışında kullanmakla ilişkilidir. Yoksa mutlak anlamda dünya kötü değildir. Dünyayı ahiret için azık edinme yeri olarak gören biri için dünya her iyiliğin kazanıldığı yerdir.

Mâtürîdî, Allah Resûlü'nün insanları dünyada zühdde ve ahiret hayatını tercihe davet etmek üzere gönderildiğini, kendisinin de zühdü tercih ettiğini belirtir.¹⁰⁰ En güzel ahlak ve erdemleri şahsında toplayan Hz. Peygamber,¹⁰¹ halka şehvetlerine nasıl engel olacaklarını, dünyanın cazibesinden nasıl korunacaklarını ve âhiret nimetlerini elde etme yöntemlerini öğretmiştir. Âhirete inanan biri için bunları terkedip nefsin emirlerine karşı koymak oldukça kolaydır. Ancak âhirete imanı içselleştiremeyen ya da âhireti inkâr edene bunları kabullenmek çok zordur.¹⁰²

İnsan yaratılış gayesine uygun davranarak tevazu sahibi olmalı, gurur ve kibirden uzak durmalıdır. Bir iyiliğe kavuşan bunun Allah'tan, başına gelen bir kötülüğün ise kendinden kaynaklandığı bilinciyle hareket ederek Allah'ın kendisine verdiği nimetler sebebiyle övünüp böbürlenmemeli, nimetlerin elden çıkmasından dolayı üzülp perişan olmamalıdır.¹⁰³ Bu durumda Allah'ın insanlara nimetleri olan zenginlik, genişlik, sağlık ve selâmetin kötülenmesi uygun değildir. Aynı şekilde izzet ve yücelik, toplumda iyi bir konumda olmak, güzel bir şekilde anılmak da kötülenmemelidir. Önemli olan bunların şükürünü eda edebilmektir. Yücelik, Allah'ın nimetleriyle ona isyan etmede değil, bu nimetleri Allah'a itaat ve ibadette kullanmakla olur.¹⁰⁴ Dikkat edilirse Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, Cüneyd-i Bağdadî'nin "şükür, nimetiyle Allah'a isyan etmemektir"¹⁰⁵ şeklindeki düşüncesiyle örtüşmektedir.

Mâtürîdî, dünya malına karşı insanların iki grupta toplanabileceğini, bunlardan birincisinin dünya nimetlerini, süsünü ve zenginliğini tercih edenler, ikincisinin ise Allah'ın

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XI, s. 335.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIX, s. 244. Zuhruf 43/33-35 ayetleri şöyledir: "Eğer insanlar hep birlikte küfre sapacak olmasalardı, Biz o Rahmân'a inanmayan kimselerin mutlaka evlerine gümüşten tavanlar, çıkacakları merdivenler, odalarına kapılar, üzerlerine kurulacakları koltuklar, kanepeler ve altın ziynetler yapardık. Doğrusu bütün bunlar, dünya hayatının geçici kazancıdır. Rabbinin katındaki ahiret ise müttakiler içindir." Duhâ 93/4 ayeti şöyledir: "Şüphesiz âhiret senin için önce olandan (dünyadan) daha hayırlıdır."

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIII, s. 245.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIV, s. 360; Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı*, s. 58.

⁹⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 3. Baskı, Beyrut ts., c. I, s. 412.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIII, s. 306, c. XV, s. 253.

¹⁰¹ Tahrîm 66/4.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIII, s. 306.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIV, s. 366-367.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XII, s. 15; Ahmet Ak, "Mâtürîdî'nin Şükür Anlayışı", *AÜİF Dergisi*, 47, II, 2006, s. 190 vd.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 316.

haklarını yerine getirip sâlih amelleri işleyerek zühdü seçenler olduğunu ifade eder. İkinci gruptakileri en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in ahlakını yaşamaya çalışanlar olarak zikreder. Dünyayı dünya için istemenin kötülendiğini, dünyayı ahiret için istemenin ise övüldüğünü vurgulayarak zühdün dünya ve içindekilerden üstün olduğunu belirtir.¹⁰⁶ Dolayısıyla Mâtûrîdî'ye göre, dünyada zühd hayatı yaşamak, dünya arzusunu ve helal nimetleri yemeyi terk etmek daha üstün ve daha hayırlıdır.¹⁰⁷

Mâtûrîdî, dünya nimetlerinin helal ve temiz olanlarını insanın haram kılmaya yetkisinin olmadığını belirterek zâhidlerden kendilerine mütekaşşife denilen bir grubun Allah'ın helal nimetlerini kendilerine haram kıldıklarını belirterek tenkit etmiştir. “*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri haram kılmayın ve sınırları aşmayın*”¹⁰⁸ hitabının bu mütekaşşifeye yönelik olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde “*Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızık kim haram kılmış?*”¹⁰⁹ ifadesinden hareketle Allah'ın helal kıldığı iyi ve yararlı şeyleri haram, haram kıldığı kötü ve çirkin şeyleri helal yapan arasında bir farkın olmadığını belirtmektedir. Allah'ın bu ayetle en temel nimetlerden ekmek ve suyu kendilerine yasaklayan bazı mütakaşşifeyi ilzam ettiğini vurgulamaktadır. Allah'ın yiyecek ve içecekler ile meyveleri en güzel şekli alıp olgunlaştıkları zaman helal kıldığını, dolayısıyla onların ham ve olgunlaşmadan yenmelerini değil, olgunlaştıktan sonra yenmelerini istediğini ifade ederek nimetin şükürünü eda edememe endişesiyle bu meyvelerden uzak duranları tenkit etmektedir. “*Rızıkların helal ve temiz olanlarından yiyin*”¹¹⁰ buyruğuyla helalin aynı zamanda temiz, temiz de helal olduğunu, helalin din ve şeriatla, temiz de kendi tabiatındaki özelliğiyle tanınacağını belirtmektedir.¹¹¹

Mâtûrîdî, “*Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır*” ayetinin dünya nimetlerini ve dünyadaki güzellikleri ve ziyneti tercih etmenin mubahlığına delil olduğunu vurgulamaktadır.¹¹² Bununla birlikte dünya nimetlerine rağbet etmemeyi, onun süsüne ve güzelliğine aldanmamayı tercih etmektedir. Peygamber hanımlarının Allah'ı ve Resûlünü dünya nimetlerine ve dünyanın ziynetine tercih etmeleri, kalben bir meyil ve ilgi olmanın ötesinde fiilî bir irade beyanı ve tercihtir.¹¹³ Bu da zühdün benimsenmesi için önemli bir örnek olmaktadır.

Sûfilerin usulünde önemli bir yeri olan keşf ve ilhamı bilgi vasıtası olarak kabul etmeyen Mâtûrîdî, mütekaşşif¹¹⁴ ve mütezehhidlerden¹¹⁵ bir kısmı diyerek yapmacık tavır sergileyen, zâhid ve sûfî olmadıkları halde onların giysisini giyerek sözde sûfî görünen zümreleri tenkit etmektedir. O, bu yaklaşımında yalnız değildir. Dönemindeki birçok sûfînin benzer kaygılar güttüğü ve riyakârlık yapan bu tür sûfîleri tenkit ettikleri bilinmektedir. Nitekim Muhâsibî, mütekaşşifin sert ve kaba giysileri tercih edip tertip ve düzenden uzak, pejmürde bir vaziyette halkın arasına çıkmalarını riyâ olarak değerlendirir.¹¹⁶ Muhâsibî'ye göre mütezehhid az yiyip eski elbise giyerek sözde zâhidlik yapar. Seçtiği fakirlik ve zühd kendisini öfkelenendirir. Açlıktan ibadetlerini gerektiği gibi eda edemez. Yanlış bir tevekkül

¹⁰⁶ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIV, s. 361.

¹⁰⁷ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IX, s. 251.

¹⁰⁸ Mâide 5/87.

¹⁰⁹ A'raf 7/32.

¹¹⁰ Mâide 5/87.

¹¹¹ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XI, s. 232.

¹¹² Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 290-293.

¹¹³ Mâtûrîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XI, s. 334.

¹¹⁴ Mütekaşşif, temizliği ve rahatı terk eden, az bir azık, yamalı ve eski elbise ile yetinen kişi demektir. İbn manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, s. 3638.

¹¹⁵ Mütezehhid, zühd yoluna yeni girmiş, henüz zühdü içselleştirememiş olmasına rağmen zâhid görünen kişidir. Zâhidin zühdü davranışlarıyla anlaşılırken mütezehhid gösteriş budalası olmasından dolayı diliyle zâhid olduğunu söylese de davranışlarında zühd eseri görünmez. Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, s. 65.

¹¹⁶ Muhâsibî, *er-Riâye, li-Hukûkillah*, Dârul-Maârif, 2. Baskı, Kahire 1990, s. 181.

anlayışına sahip olduğu için rızkını kazanmak için çalışmaz, ailesine, anne ve babasına bakmaz. Faziletli olanı terk etmesine rağmen yine de fazilet peşinde koşar.¹¹⁷ Yahya b. Muaz'ın tenkit ettiği sûfi zümresi de Mâtürîdî'nin mütekaşşif dediği sözde sûfilerdir.

Serrâc (ö.378/986) da basit ve yamalı elbise giyen, mubah ve helallerin birçoğunu terk eden mütekaşşifin davranışını hatalı bulur. Ona göre kalp hastalığı ya da nefsin arzu ve isteği sadece bolluk ve refahta değil, darlık ve takaşşüfte de ortaya çıkar.¹¹⁸ Muhâsibî ile benzer kanaatleri paylaşan Ebû Tâlib Mekkî, halkın nazarında dünyaya değer vermeyen bir görüntü oluşturmak için yırtık veya yamalı elbise giyip dağınık saç ve sakalla pejmürdeliği meslek edinenleri riyakârlıkla suçlar.¹¹⁹ Mütezehhidin durumunu sabırlı olmadığı halde sabırlı görünmeye çalışan kişiye benzeten Mekkî, mütezehhidin görünüşte zühd yapmakla birlikte zühdün manasından uzak yaşadığını belirterek Mâtürîdî ile benzer kanaatleri paylaşmaktadır.

Sonuç

İslâm tasavvuf düşüncesinde insanın Allah'a muhtaçlığı anlamında kullanılan fakr ile zenginliği belirten gınâ ve dünyaya karşı kalbî tavır almayı ifade eden zühd terimleri nefis terbiyesi açısından önemlidir. Kur'an'a göre fakir, kendisini Allah'a adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen, iffetinden dolayı dilenmediği için insanların durumunu bilemediği, hatta zengin sandığı kimsedir. Miskîn ise, hiçbir şeyi olmayan yoksuldur. Bu iki terimin zıddına gınâ kelimesi hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bütün hazinelerin sahibi ve her şeyden müstağni anlamlarına gelmektedir.

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemdeki sûfilere göre fakr ve zühd Hz. Peygamber'in tercihi ve sahabenin yoludur. Fakr, tüm sebepleri yok edip Allah'tan başkasına muhtaç olmamaktır. Zühd, dünya sevgisini gönülden çıkarmak, dünya hırslarının azalması, halkın elindeki şeylere tamah etmemek ve Allah'ın verdiği razı olmaktır. Zühd, dünyaya ve nimetlerine tavır almak, dünyayı ve içindekileri terketmektir. Bu terk ya kalben ya da gerçek anlamda olmak üzere iki şekilde olur. Cüneyd-i Bağdadî, zühdü elde malın kalpte mal sahibi olma arzusunun olmaması şeklinde tanımlayarak bu iki yaklaşımı birleştirmiştir.

Mâtürîdî, zenginlik ve fakirliğin bir imtihan olduğunu belirterek bunlardan birinin diğerine mutlak anlamda bir üstünlüğünün olamayacağını vurgulamakla birlikte Allah Resûlü'nün insanları dünyada zühd ve ahiret hayatını tercihe davet etmesi sebebiyle kendisinin de zühdü tercih ettiğini belirtir. Dünyanın mutlak anlamda kötülenmediğini ve ahireti kazanma yolunda bir nimet olduğunu vurgular. Dünya hayatının ve sahip olduğu dünyalıkların insanı Allah'ı ve ahireti anmaktan alıkoymaması gerektiğini ifade eder. Yüceliğin Allah'ın nimetleriyle ona isyan etmede değil, bu nimetleri Allah'a itaat ve ibadette kullanmakla olacağını belirterek Cüneyd-i Bağdadî ile benzer kanaatleri paylaşır.

Mâtürîdî ile devrin önde gelen sûfilerinden Muhâsibî ve Mekkî tasavvuf çevrelerinde sûfi olmadıkları halde onların giysilerini giyerek dervişliğe özenenlerin zühd ve tasavvuftan uzak oldukları noktasında ortak bir kanaate sahiptir. Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi ârifler yazdıkları eserlerin önsözlerinde bu tür sözde sûfilerin varlığına dikkat çekmişler ve onlardan uzak durulmasını öğütlemişlerdir. Dolayısıyla samimi dindarlığı, zühd ve takvâyı, verâ ve ihlâsı özümsemiş zâhid ve sûfilere bir tenkit yöneltmeyen Mâtürîdî, kılık kıyafetle, yemeyi ve içmeyi azaltmakla zühd yaptığını zanneden sahte sofuları mütekaşşif ve mütezehhid olarak isimlendirip tenkit ederek teşekkül devrindeki sûfilerle ortak bir zeminde buluşmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Mubarek, *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekaik*, tahkik: Habiburrahman 'Azamî, Beyrut ts; çeviren. Âdil Teymur, İstanbul 1992.

¹¹⁷ Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 113-114.

¹¹⁸ Serrâc, *el-Luma'*, s. 523.

¹¹⁹ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, c. II, s. 172.

- Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 3. Baskı, Beyrut ts.
- Ak, Ahmet, "Mâtürîdî'nin Şükür Anlayışı", *AÜİF Dergisi*, 47, II, 2006, s. 185-194.
- el-A'şâ, Meymûn b. Kays, *Divan*, tahkik: Muhammed Hüseyin, tarih ve yer yok.
- Attâr, Ferideddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.
- Avcu, Ali, "Tasavvuf Bâtînik İlişkisi", *İslâm Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Araştırmalar*, editör: Mehmet Necmeddin Bardakçı, Isparta 2017, s. 185-210.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 2016.
- Buhârî, *Sahih*, İstanbul 1992.
- Cevheri, *es-Sihah*, Kahire 1982.
- el-Cürcani, Ali b. Muhammed, *et-Tarifât*, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991.
- Dârimî, *Sünen*, Beyrut 1987.
- Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, tahkik: el-Mahzumi-es-Samarrai, Tahran 1432.
- Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (*Hakikat Bilgisi*), hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları 1. Baskı, İstanbul 1982.
- el-İsfahanî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut 1988.
- İbn Fâris, *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, tahkik: A. M. Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991.
- İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, tahkik: Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebellah, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Kahire ts.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Kuşeyri, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*, Mısır 1966; 2. Baskı Beyrut-Dımaşk 1995; *Kuşeyrî Risalesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 3. Baskı İstanbul 1991.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, hazırlayan: Ali Haydar Ulusuoy, İstanbul 2008.
- Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulûb*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Kahire 2001.
- el-Muhâsibî, Hâris, *Mâiyyetü'l-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, tahkik: Huseyin el-Kuvvetli, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971.
- , *Risâletül-Müstersîdîn*, Dâru's-Selâm, 5. Baskı Kahire 1983.
- , *Kitâbu'l-Kasd ve'r-Rücu' illallah (el-Vesâyâ içerisinde)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- , *er-Riâye, li-Hukûkillah*, Dâru'l-Maârif, 2. Baskı, Kahire 1990.
- el-Münâvî, Abdurraûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye Fi Terâcimi's-Sâdâti's-Süfiyye*, tahkik: Abdülhamid Sâlih Hımdân, el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, Kahire ts.
- Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992.
- Nesefî, Necmeddin, *el-Kand fi Ulemâi Semerkand*, tahkik: Yusuf el-Hâdî, Tahran 1999.
- Oral, Osman, "Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi", *Mütefekkir, AÜİF Dergisi*, cilt: 2, sayı: 4, Aralık 2015
- es-Serrâc, Ebû Nasr, *el-Luma' fi İlmi't-Tasavvuf*, Matbaatü's-Saâde, Kahire 1960; *el-Luma'*, *İslâm Tasavvufu*, çeviren: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.
- es-Suyûtî, Celaluddin, *el-Camiu's-Sağîr*, Mısır ts., 5. Baskı.
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtü's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şeribe, 3. Baskı, Kahire 1986.
- Şekeroğlu, Sami, "Mâtürîdî'de Zühd ve Takva Anlayışı", *Harran ÜİF Dergisi*, yıl:14, sayı: 22, Temmuz Aralık 2009, s. 53-64.
- Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Yıldırım, Ahmed, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma, Ankara 2005.